

Виктор ТРАЈАНОВСКИ
Институт за Етнологија и Антропологија, Скопје
trajanovskiv@pmf.ukim.mk

Васко ГИЧЕВСКИ
професор по историја
vasko.gicevski@gmail.com

ДЕТСТВОТО ВО ОСМАНЛИСКА БИТОЛА ОД ПОЧЕТОКОТ НА XIX ВЕК ДО 1912 ГОДИНА

Апстракт. – По подемот на историската антропологија како засебна дисциплина, темите кои се однесуваат на таканаречените „универзални човечки доживувања“, како раѓањето, детството, младоста, староста и смртта, почнуваат да наоѓаат свое место во антрополошките и историските истражувања. Оттука и идејата за избор на темата што е во центарот на внимание на овој труд, детството во османлиска Битола, е последица на сознанието дека кај нас е многу скудна литературата во која се проучува или во целост се осветлува прашањето за детето и детството, особено на полето на историјата, етнологијата и антропологијата. Всушност, овој труд ќе биде еден вид комбинација, спој од овие научни дисциплини кои ја третираат проблематиката врзана за детството, односно научни дисциплини кои барем малку ќе ја осветлат положбата на детето и неговиот начин на живот во османлиска Битола во периодот од почетокот на XIX век, па сè до 1912 година. Денешната перцепција за тоа што значи да се биде дете и како се одвива тој период на детство во голема мера се разликува од онаа во минатото. За среќа постојат голем број информации кои бројните патетписци, истражувачи и други лица кои ја посетувале османлиска Македонија ги оставиле во пишана форма. Во нив се крие едно богатство на податоци кои особено добро ја отсликуваат положбата на детето, за кое за жал постојат многу малку, или за некои аспекти и воопшто нема официјални документи. Во контекст на ваквото поимање на нештата, овој труд ќе се обиде да изнесе одредени есенцијални карактеристики за детството

лоцирани во простор и време, т.е. детството во Битола од почетокот на XIX век до 1912 година. Овој труд нема за цел дефинитивно да ги затвори сите прашања и да даде конечен одговор. Сосема спротивно, целта на овој труд е да се отворат прашања и со тоа да започне поинтензивно проучување на историјата на детето и детството во османлиска Македонија.

Клучни зборови. – османлиска Битола, дете, детство, османлиска Македонија, Османлиска империја.

Османлиската империја во XIX век доживува бројни трансформации на економски и политички план, трудејќи се да биде во тек со останатите земји од европскиот континент. Таа полека од една земја која била на периферијата на европската цивилизација и капитал, се обидувала да се трансформира во земја која би била еднаква со останатите европски земји. Во тој контекст ќе бидат донесени низа административни, политички и економски реформи. Во 1820 година, за време на виорот реформски процеси за модернизација на Османлиската империја, Битола станала административен центар на Румелискиот ејалет.¹ Овој настан сам по себе го донел и развојот на градот, кој набргу прераснал и во политички и трговски центар во Румелија.

Кусо време потоа започнуваат градежни дејности со цел да се подобри инфраструктурата и градот да биде достоин за позицијата на главен град на европскиот дел на Османлиската империја. Воедно, сè ова значело и извесен економски и инфраструктурен развој на градот, кој се истакнал како еден од најразвиените градови во Османлиска Македонија. Општествено политичките бранувања довеле до тоа во шеесетите години на XIX век во Османлиската империја да започне да се размислува за територијална реорганизација.² Дотогашната поделба на ејалети била заменета со вилаети, како најкрупни територијално административни единици. Според консекутивните закони за вилаетите од втората половина на XIX век, Османлиската империја територијално била поделена на крупни административни единици наречени вилаети, кои пак биле поделени на поситни административни единици – санџак, каза и нахија. Воспоставувањето на вилаетскиот систем се одвивал бавно, со многу експериментирања. Токму поради тоа, базичната мрежа на вилаетски

¹ Лапе 1975, 18-20.

² Ризај 1978, 167.

от систем на територијата на османлиска Македонија била воспоставена дури во почетокот на осумдесеттите години на XIX век.³ Во овие административни прекројувања Битола од ејалетски центар во периодот од 1867 година до јуни 1873 година била симната на ниво на санџак.⁴ Веќе во 1873/74 година согласно новото административно уредување, се појавил на сцена Битолскиот вилает. Во 1878 година повторно ќе биде укинат Битолскиот вилает, за веќе во 1879 година повторно да биде воспоставен. Поинаку кажано, од 1879 година па сè до 1912 година Битола ќе остане вилаетски центар. Градот особено силно економски се развивал. Кон тој развој секако придонело и осовременувањето на патната инфраструктура, градењето на пругата Солун-Битола, што било од особено значење за развојот на трговијата. Покрај економските придобивки, со отворањето на Османлиската империја кон останатиот свет, набрзо почнале да пристигнуваат и современите европски идеи и движења, кои ја бранувале политичката сцена. Во тој контекст, градот Битола бил центар каде меѓусебно се судирале Ориентот и Оксидентот, креирајќи ја типичната доцноосманлиска култура на живот. Токму во овие и вакви услови, интересно е да се согледа како изгледал животот на населението, односно на неговата најранлива група – децата.

Детално определување на демографската структура на градот, како и воопшто определувањето на бројот на жители на градот, е тешка задача. Официјалните османлиски пописи не нудат податоци засебно за градот, а од друга страна постојат безброј статистики составени од истражувачи и патеписци. Официјалните, но и неофицијалните статистики во суштина никогаш нема да можат докрај да ја осветлат демографијата на градот, бидејќи демографските податоци од предстатистичкиот период имаат многу методолошки недостатоци. Секогаш треба да се имаат предвид методолошките принципи – кој попишувал, со која цел и од која побуда. Резултатите од овие истражувања на населението треба да се гледаат низ призмата на тогашните општествено-политички прилики. Причините за тоа се бројни, почнувајќи од начинот на попишување, опфатот на лицата, голем дел од местата не биле посетени, но и поради номадскиот карактер на дел од населението, определен број на лица не ни можело да бидат опфатени. Османлиските пописи, исто така, никогаш и не треба докрај да се земаат како сосема прецизни, иако се изработени од официјална државна институција. Голем дел од населението

³ Ѓорѓиев 2014, 19.

⁴ Тевфик 1933, 231.

и покрај подобрената бирократија не било попишано, а дел од бројките биле манипулирани со цел да одговараат на државните потреби. Од сè претходно наведено, може да се заклучи дека понудените демографски податоци можат да послужат само како еден општ показател на состојбите; поради нивните технички и методолошки недостатоци, тие воопшто не се податливи за врз нив да се извршат поопсежни историско-демографски проучувања.⁵ Населението на Битола варираше под влијание на многу фактори. Според податоците кои ги дава Пуквил во 1805 година во градот имало околу 6.250 куќи.⁶ Подоцна, со интензивниот бран на миграции од селата кон градот, населението постојано се зголемувало, па така според проценките на Никола Димитров кон крајот на XIX век во Битола имало околу 60.000 души кои перманентно живееле во градот.⁷ Од друга страна, Васил К'нчов вели дека, според податоците што ги собирал во последната деценија на XIX век, градот имал население од 37.000 жители.⁸ Според Бернард Лори, пак, во почетокот на XX век во Битола имало око 40.000 жители.⁹

Другиот проблем со кој се соочуваме е определувањето на етничноста на населението. Во Османлиската империја, која до крајот на своето постоење останала теократска империја и сите права се генерирале главно врз база на религијата, особено е тешко да се определат јасни граници. Задачата ја отежнува фактот што, во овие моменти националната и етничката припадност е флуидна, и често се менувала сходно на политичките потреби и околности.¹⁰ Во градот живеело христијанско,

⁵ Кон оваа проблематика постојат речиси безброј статистики, но сите ги имаат претходно изнесените методолошки недостатоци, па поради обемот и форматот на овој труд беа претставени само оние што ги изразуваат општите тенденции на демографските политики и истражувања од тоа време.

⁶ Лапе 1973, 36. Интересно е што К'нчов на друго место изнесува податок дека во Битола има население од околу 31.257 жители. Ова само по себе говори за методолошката непоткрепеност на овие статистики и сосема ја снижува нивната научна вредност. Види: К'нчов, 1970, 375.

⁷ Димитров 2004, 20.

⁸ К'нчов 1900, 236.

⁹ Ѓорѓиев 2014, 23.

¹⁰ Во однос на ова интересен е примерот кој го дава Мур. Имено, додека бил во посета на протестантската мисија, тој посведочил на случка каде еден „Бугарин“ отишол во мисијата да праша колку пари ќе добие тој и неговото семејство доколку стане Американец. Од тука е јасно дека во суштина националната припадност, за која населението сè уште немало изградено свест, била повеќе прашање на политика и преживување, отколку на некакво изградено чувство. Види: Мооре 1906, 146-147.

муслиманско и еврејско население. Христијаните според конфесионалната припадност биле поделени во булгар милет и рум милет. Под превозот на овие два милети биле застапени многу народи, кои сходно приликите одбрале да ја признаат Бугарската егзархија или пак Цариградската патријашрија. Поинаку кажано во градот живеело македонското словенско население, Роми, Албанци, Власи, неколку семејства Ерменци, Турци, односно цел еден комплот на народи кои ги познаваме денес, а кои тогаш функционираше според милет системот на општествено уредување во Османлиската империја.¹¹

Со зголемувањето на бројот на жителите во XIX век во градовите за првпат се појавува посовремена урбанизација, организирајќи строго раздвојување на работниот и просторот за живеење и формирање на станбени маала.¹² Градовите во овој период доживеале видливи промени, се воведува модерен урбанизам, инфраструктура, се организираат современи квартали.¹³ Во наведениот период во градот Битола опстојувале следниве маала: Горен и Долен Баир, Килисе, Рочка, Јени, Бела Чешма, Мечкар, Арнаут, Казак чешма, Поешевско, Маџир, Еврејско, Али Чауш, Салатиш, Доган, Кучук и Бујук шадрван, Ески мезир и други.¹⁴

Во вакви, особено сложени и бурни општествено-политички прилики, се раѓале и раснеле децата во османлиска Битола.

ПОИМАЊЕ НА ДЕТСТВОТО

Секоја култура има свој јазик низ кој го опишува човекот во различните периоди од животот. Секоја култура има и норми според кои, согласно возрастите и половите карактеристики, треба да се однесува поединецот.¹⁵ Поимот „дете“ претставува културен, човечки феномен, феномен кој вклучува одреден начин на однесување и доживување кон нештата. Основата на учењето кај младата личност ја сочинува иденти-

¹¹ Подетално за милет системот види кај: K. H. Karpat, *„Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era*, B.Braude and B. Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society – The Central lands*, Vol.1 New York-London, Holms & Meier Publishers, 147. K. H. Karpat, *The politization of Islam: Reconstructing identity, state, faith and community in the late Ottoman state*, Oxford University press, 2001.

¹² Чипан 1978, 46.

¹³ Mantran 2002, 591-595.

¹⁴ Димитров 1998, 80

¹⁵ Бокова 1994, 47.

фикацијата каде што детето ги зема возрасните како пример. Процесот на идентификација е несвесен процес во кој детето ги присвојува ставовите на родителите и средината во која расте, формирајќи ја на тој начин својата индивидуалност.

Идентификацијата се состои во тоа што детето во себе се поистоветува со својот модел, во него се наоѓа себеси, неговите облици на однесување ги внесува во себе. Колку што детето е помладо, толку посилено се идентификува, со тоа што тогаш детето не е критично кон својот модел и не знае да процени што е добро, а што е лошо. По правило, ако постои нормален развој кај детето, како старее, така кај него способноста самостојно да расудува се зголемува, и тоа не прима секако влијание. Воглавно, детето се идентификува со своите родители бидејќи неговиот однос кон нив е најпозитивен. Во својата личност детето ги вградува нивните особини.

Семејството е вистински свет за детето, доволен за детската социјална комуникација, која детето уште долго време нема да има потреба да ја менува. Во семејството детето ги стекнува своите први искуства, станува свесно за себе, ги спознава реакциите на своето однесување, редовно наидува на разбирање, помош, заштита, сигурност и љубов. Детето живее во него тогаш кога е најмногу подложно на влијанија, и кога во свеста му се врежуваат доживувања од фамилијарниот живот, како траен впечаток на неговата личност. Проучувањата на личностите на децата на кои во најраното детство не им се пружила безрезервна родителска љубов покажуваат дека тие деца се емотивно оштетени, наклонети кон најразлични социјални облици на однесување и потешко воспоставуваат нови социјални контакти. Во семејството детето исто така ги стекнува и првите искуства за прифаќање или одбивање на сопствените постапки, ги спознава животните тешкотии и начините на кои истите треба да се решат, извршува одредени задолженија кои му припаѓаат, се радува, тагува, го развива чувството на солидарност и меѓусебно помагање.

Не постоела никаква разлика за одредување на возраста на машко и женско дете; имено, тие биле подеднакво поимани. На пример поимот „деца“ често е сосема апстрактен и нејасен. Недостасуваат дополнителни објаснувања за полот и возраста, односно разделувањето на детството на подпериоди. Едно од објаснувањата е нискиот социјален статус на децата и нивната маргинална социјална стратификација во општеството.

Според денешните сфаќања детството започнува од периодот на раѓањето па сè до пубертетот.¹⁶ Во османлискиот период на детето во суштина било гледано како на мал човек, за кој треба родителите да водат грижа и да го израснат. Ваквата пракса била загарантирана и со низа на религиски норми, кои го обликувале секојдневието на османлиското население од сите вери.¹⁷

РАЃАЊЕ – НОВОРОДЕНЧЕ

Самата вест дека се очекува новороденче во домот била повод за среќа, па така, во текот на деветте месеци на бременоста родителите се приготвувале за дочекот на новороденчето. Во овој период населението живеело во еден вид задруги, кои се состоеле од повеќе членови од различни генерации. Породувањето било интимен чин каде освен мајката присуствуваат и неколку постари жени, кои ѝ помагале на мајката. Веднаш по раѓањето детето било измивано во солена вода и завиткано во пелени.¹⁸ Истиот обичај постои и кај припадниците на булгар милетот со таа разлика што, освен обредното миеење во солена вода, мајката припремала специјален омлет од јајца, масло и пипер кој бил нанесуван на главата на бебето. Ова се правело со цел да зајакне черепот на детето. Интересно е тоа што обичајот за посолување на детето, бил присутен скоро кај целото население низ империјата. Постоело верување дека доколку детето не се посоли, подоцна може да развие некаков физички недостаток.¹⁹ Солта се употребува во многу обредни практики и има повеќе значајна функција. Од една страна, таа има апотропејска моќ и може

¹⁶ Поделбата на човековиот живот на детство, пубертет, адолесцент, зрел човек и старец, во суштина е прилично нов и современ концепт. Овој концепт се раѓа во заорот на XX век кога се почувствувале бенефитите од индустриската револуција и општиот технолошки и економски подем во европските земји. Ситуацијата во Османлиската империја се разликува од останатите европски земји. Османлиското население во истиот период сè уште живеело во прединдустриско доба. На овие простори паралелно цветале теократско-феудалните општествени односи и процесот на премин на Османлиската империја кон капитализам, кој никогаш не бил изведен до крај и во целост. Во Европа, пак, овој премин бил скоро потполно успешно завршен, па така едноставно немерлив и аметодичен ќе биде секој обид за израмнување и компарирање на европското и османлиското општество во XIX и првата деценија на XX век.

¹⁷ Константинов 1983 235.

¹⁸ Garnett 1890, 69-70. Имало и поинаква пракса каде солта се ставала во повоите, а потоа во нив било ставано бебето. Види *Consul's daughter and wife*, vol. 2, 1878, 28.

¹⁹ Исто, 315-316.

да го заштити новороденчето од злите и нечисти сили. Од друга страна пак, солта поседува лустративна функција, т.е. моќ за прочистување на телото, во конкретниот случај да го прочисти новороденчето, бидејќи самиот чин на породување се смета како опасен и нечист, а индиректно таквите карактеристики им се припишуваат и на новороденчето и на мајката (леунката) следните четириесет дена. Во период на првите четириесет дена од раѓањето на новороденчето најголема закана за мајката и новороденчето се верувало дека биле навите, за кои се смета дека настанале од деца, што умреле некрстени. Во делото на Марко Цепенков „Навите по леунките“ наоѓаме интересни примери како солта во комбинација со водата, огнот и остар предмет (секира) се употребувала за заштита од овие зли натприродни сили:

„Со прво бабата ќе го земеше детето в корито и ќе го насолеше, та ќе го повиеше и ќе го оставеше на една страна. После ќе земеше една кауна огон и ќе го клаеше до коритото и трето ќе ја клаеше секирата до огонот. – „Стани сега ќерко, ќе ѝ речеше на Цона, ајде да го прескочиш морето, огнот и секирата Цоно, за да не можат да те фатат навите, моите сестрички и твоите душманки... Сакаше, неќеше Цона, ќе се поклонил на заповеста от баба Рибарица и ќе почнеше да и пречекорува водата, огно и секирата и да вели вака:

*„Поминаџ вода, не се удаиџ,
Поминаџ огон, не се изгореџ,
Поминаџ секира, не се пресекоџ“.²⁰*

Во првиот период по раѓањето, на мајката не ѝ се давало вода, туку шербет, кој се сметал дека придонесува кон нејзиното здравје и побрзо закрепнување.²¹

Новороденчето по раѓањето било сместувано во специјално изработена лулка. Било повивано во повои според таканаречениот од патеписците кундак систем.²² Потоа било оставано во лулката каде минувало и по неколку часа. За исхрана на детето биле користени млеко, попара од шеќер и леб, или пак парче локум кое било заврзувано со парче муслин. Децата се доеле најчесто до 7-8 месеци, но некои од мајките периодот на доењето го продолжувале до третата година од животот на

²⁰ Цепенковъ, 1896, 142-163

²¹ Garnett, vol 1, 1890, 3

²² Consul's daughter, vol.2, 1878, 8. Под кундак систем се подразбира повивање до степен што новороденчето не можело слободно да ги придвижува екстремитетите.

детето.²³ Локумот се користел како своевидна цуцла за залажување на гладот.²⁴ Многу често доколку бебињата плачеле, за смирување им било давано малку опиум.²⁵ Бидејќи до опиумот како супстанца не можел секој да стигне, родителите им давале своевидни попари со вино или ракија. Сè ова влијаело лошо на децата, па така, тие најголемиот дел од времето биле поспани, со блед изглед. Токму поради лошата исхрана и нехигиената на домот, децата многу често умирале.

ИМЕНУВАЊЕ НА ДЕТЕ – ОБРЕЖУВАЊЕ – КРШТЕВАЊЕ

Вообичаена била праксата децата во христијанските семејства да се крштеваат во што е можно пократок рок. Најчесто тоа се вршело во првата или втората недела по раѓањето.²⁶ Причината за ова била големата стапка на смртност меѓу новороденчињата.²⁷ Постоело верување дека, доколку почине некрстено дете, тоа ќе се повампири, а и постоела забрана некрстени деца да се погребуваат во гробиштатата, па тие најчесто биле погребувани надвор од гробиштата. Четириесет дена по раѓањето детето се чувало во домот со разни амајлии околу него, кои би требало да го заштитат од уроци и лоши духови.²⁸ Кај еврејското население, радосната вест за новороденче се споделувала со сите соседи без разлика на верската припадност. Ова било повод за големи веселби и прослави, особено ако новороденчето е машко.²⁹

Населението одлучувало за името главно согласно сопствената верска припадност. Во христијанските семејства вообичаено името на едно дете го давал кумот во семејството како нивен духовен сродник, чија одлука била конечна и секогаш се почитувала. Доколку детето било родено за време на некој празник, обичај било детето да го носи името на празникот, поточно на светецот чиј празник се одбележувал. Друга пракса била децата да бидат крстени по своите предци од фамилија, најчесто по бабата или дедото.

²³ Исто, 11.

²⁴ Исто, 10.

²⁵ Исто, 10.

²⁶ Исто, 70-71.

²⁷ Големата смртност кај новороденчињата и воопшто кај децата се должела на повеќе фактори. Пред сè тоа било резултат на лошата хигиена, низа на болести за кои немало соодветен медицински третман, лоша исхрана и т.н. Се случувало во семејство каде се раѓале по 7 деца, до возрастна доба да преживеат само две или три.

²⁸ Garnett 1891, 474

²⁹ Исто, 22.

Она што за христијаните претставувала крштевката, кај муслиманите било обрежувањето или сунетот. Сунетот можел да се направи најрано на 4-годишна, а најдоцна на 10-годишна возраст. Прославата на сунетот траела цела недела, а задолжително започнувала во понеделник.³⁰ По извршувањето на сунетот детото во суштина станува полноправен член на исламската заедница и се иницира во кругот на машкоста. Еврејското население пак своите деца ги одгледувало на сосема поинаков начин; Евреите своите деца ги обрежувале веќе во осмиот ден од раѓањето, и тоа бил особено свечен чин.³¹

Заедничко нешто за трите групи (христијани, муслимани и Евреи) е тоа што посетителите кои доаѓале биле обврзани да го отпоздрават детето со благослови. Не требало да се користат пофални зборови за убавината на детето, туку пежоративи, односно навреди. Се сметало дека така се отстранува заканата на „злите очи“ врз детето.³²

БОЛЕСТИ И ТРЕТИРАЊЕ НА БОЛЕСТИ

Поради немање пристап кон современа медицина, карактеристично што се применувало во тој период било лекувањето со билки и чаеви на природна база како и други магиски дејствија поврзани со баење и сл. Најчестите болести од кои страдале биле: грлица, жолтица, круп, афти, сипаница и редица други болести.³³ Најголемата епидемија на сипаници во Битола се случила по Илинденското востание. Поради масата на луѓе која што нашла прибежиште во градот, болеста се раширила до тој степен што брзо добила епидемски размери. Особено опасна болест била маларијата, која во Битола одзела многу животи. Причината за нејзината масовност е тоа што околу градот имало многу мочуришта.³⁴ Едвард Лир (1848) го опишува Еврејското маало како место што постојано плива во вода, односно каде луѓето, како што открива Густав Вајганд,

³⁰ Consul's daughter and wife, vol 1, 1878, 14-16.

³¹ Насоките за одгледување на детото се црпеле пред сè од религијата. Во Мојсеевото петтокнижие се говори дека првородените машки деца не смееле да се заветуваат за свештеници, забранет бил инцестот и жртвувањето на децата во име на Јахве или било кое друго божество. Основата на домашното воспитание како и во сите останати групи, така и кај оваа група, била сместена во божјите заповеди и светите книги, кои го упатуваат човека на чесност искреност, трудољубивост и т.н.

³² Consul's daughter and wife, vol.2, 1878, 5.

³³ Шапкаревъ 1894, 328-342.

³⁴ Петровъ 1896, 231-232.

биле „потонати во кал и во сиромаштија“.³⁵ Ги имало на јужниот и на североисточниот влез. Мочуриштата од југот ги регистрирал Густав Вајганд (1889-1890), додека кај „Св. Недела“ уште во 1836 година го пречекала Ами Буе. Болеста се третираше со кинин. Кининот се делел на константна основа од странските мисии, а таков еден случај имаме и регистрирано во 1900 година, во болницата при француската мисија.³⁶ Околу градот имало мочуришта, кои биле жариште на оваа болест, па затоа градските власти на неколкупати расправале како да го решат овој проблем.³⁷ Во градот постоеле и неколку болници: Големата воена болница, Спитаљето, Гураба хасте ханеси, болницата при француската мисија, болницата при протестантската мисија и други.³⁸ Сепак, населението немало изградена здравствена култура и доверба кон медицината, па така својот живот го препуштале во рацете на судбината – к’сметот.³⁹

Во случај на смрт на детето, општо прифатено било верувањето дека поради прекумерната тага на родителите, покојникот ќе липа и ќе скита низ рајот.⁴⁰ Оттука, родителите гледале својата тага да ја изнесуваат умерено, со цел починатите да бидат среќни во рајот. Според тогашните сфаќања децата често страдале и од магии и уроци. Во тој контекст, родителите често изведувале магиски обреди и барале помош од натприродни сили. Многу често биле посетувани гробовите на муслиманските светци или евлии во Битола, пред сè припадници на различни дервишки редови. Такви биле: Кирхор-баба, Џигер-баба, Хасан-баба, Емини Султан, Тез верен баба, Јумрук-баба, Јемини Султан, Али деде, Кавак-баба, Хусеин-баба, Три шејха, Кулели, Халил-баба, Махмуд-баба, Нуман-баба, Ефгани шејх Мехмед ефенди, Јусуф-баба, Осман-баба, Али-баба и др.⁴¹ Постоеле и специјализирани луѓе кои ги лекувале и им помагале на децата, на пример, од уроци, уплав, главоболка, од разни кожни болести и сл., растураше или правеле магии за добро здравје, наречени бајачи.

³⁵ Матковски 1991, 656, Матковски 2002, 178, Матковски 2005, 30.

³⁶ Димовски 1967, 195.

³⁷ Токму со исушувањето на едно од мочуриштата бил создаден паркот Нузхетие по наредба на битолскиот валија Абдул Керим-паша (1894-1900). Види кај: Стерјовски Александар, Битола – Градби, Конзулат на Република Србија, Битола, 2020, 447.

³⁸ Повеќе за здравството во Битола види кај: Стерјовски Александар, Битола – Градби, Конзулат на Република Србија, Битола, 2020; Бојаџиевски Петар, Здравството во Битола низ вековите, 1992; Бојаџиевски Петар, Здравствено-социјалната политика на странските пропаганди во Битола, 2003.

³⁹ Consul's daughter and wife, vol. 2, 11.

⁴⁰ Исто, 141.

⁴¹ Тевфик 1933, 216-230.

Марко Цепенков запишал дека оние кои страдале од лоши магии, без разлика на вера, на Величетврток оделе на месноста Крива воденица и таму се измивале за растурање на магијата.⁴²

ОБЛЕКА

Кога децата ќе потпораснеле, кон нив се пристапувало сосема поинаку. До околу тригодишна возраст децата биле облекувани во еден вид фустанчиња без разлика на полот. По оваа возраст, тие се облекувале еднакво како возрасните. Специјална облека за деца не постоела, туку само облека која била прилагодена на детското тело, а по изгледот била иста со онаа на возрасните:⁴³ се состоела од кошула, долна облека, пантолони и обувки. Обувките биле направени од едно парче кожа, кое на врвот имало истакнат врв.⁴⁴ Поинаку кажано во градовите се носеле опинци, сè до појавата на масовно производство на чевли, кои не биле ефтини и не биле достапни за најголемиот дел од населението. Многу честа била и појавата децата, како и возрасните, да одат босоноги низ улици или само со чорапи на нозете, за што има зачувано и мноштво фотографии.⁴⁵ Друг вид на обувки кои се користени биле наланите, односно еден вид дрвени влечки, кои биле изработување од специјализирани занаетчи наречени наланции, и папучите, кои главно се користеле во домот. Населението кое мигрирало од селата кон градот ја задржало својата типична народна носија и во континуитет ја користело. Оваа облека најчесто се изработувала дома, или пак се купувала од специјализираните занаетчиски работилници. Во облеката на битолчанецот и битолчанката се среќава големо разнообразие.⁴⁶ Побогатите жители на градот пак, се облекувале по најнова „ала франга“, во свила и кадифе, а истата облека ја имале и децата.⁴⁷ Од последново произлегла онаа типична облека што ние ја карактеризираме како „староградска носија“. Еврејското и муслиманското население подолг период одолевало на промените во облеката по европски терк. Евентуално кон крајот на XIX и почетокот на XX век

⁴² Цепенковъ 1891, 94. Истиот податок се изнесува и кај Consul's daughter and wife, 236-237, со таа разлика што тука обреден ден бил секој четврток од неделата, а не само Величетврток.

⁴³ Goff, A; Fawcett 1921, 31-35.

⁴⁴ Исто, 31.

⁴⁵ Исто, 31. Авторите, согледувајќи дека голем дел од населението е босоноги, зборуваат и за „нација на босоноги пешаци“.

⁴⁶ Битолско, Прџспа и Охрида 1891, 14.

⁴⁷ Шоповъ 1893, 273-274.

мажите започнале да се облекуваат во ала франга стил, додека женската облека, со поситни корекции, сепак го задржала традиционалниот изглед.

ИСХРАНА

Во однос на исхраната, не постоел посебен режим за исхрана на децата. Тие најчесто јаделе она што и возрасните. Во овој период најчесто се јаделе два оброци – еден напладне, а другиот навечер. Лебот бил основна храна на сиромашните, а со него јаделе катук (сирење, алва, мацун, овошје, лук, кромид и т.н.); се јадело на софри без прибор.⁴⁸ Онаму каде што се користел приборот, тој бил заеднички, а храната се црпела со прсти или дрвени лажици.⁴⁹ Со продорот на западната култура се модернизирал и начинот на сервирање на храната и нејзината конзумација. Започнале да се користат метални лажици и вилушки, како и ножеви, до степен што правилниот бонтон за јадење на маса се изучувал и во училиштата.⁵⁰ Во исхраната пред сè доминирале растителните производи како најдостапни, на второ место биле млечните производи и јајцата, а на трето месото и месните производи. Месните производи биле сосема малку користени, пред сè поради фактот што не постоел начин за нивна презервација во текот на целата година, па така биле подложни на расипување. Врз режимот на исхрана особено влијаеле и религиозните норми, кои требало да бидат почитувани од сите членови на семејството. Сходно на ова, Евреите во својата исхрана користеле само кошер продукти, додека муслиманите не конзумирале свинско месо и алкохол. Христијаните минувале околу 180 денови во годината во пост, при кој воопшто не се конзумирале производи од животинско потекло. Сè ова говори дека во суштина решавачки фактор при изградувањето на режимот на исхрана, освен материјалната положба на семејството, биле религиозните прописи и верувања.

ОБРАЗОВАНИЕ

Животот на човекот во Османлиската империја главно бил определен од религијата. Во тој контекст и првоначалното воспитание на децата и многу од активностите во кои учествувале биле во директна врс-

⁴⁸ Матковски, 2001, 278.

⁴⁹ Етнологија на Македонците, 1996, 138.

⁵⁰ Fortna, 2002, 145-146.

ка со религијата или некои народни верувања. Децата подеднакво учествувале во одбележувањето на верските празници, како и во низа други календарски обичаи. Во некои од обичаите тие дури имале и главна улога, односно целиот обред се одвивал околу детето и за детето.

Официјалното образование, пак, исто така е еден од сегментите на детството. Во XIX век Османлиската држава, со низата реформи кои ќе бидат спроведени, за првпат ќе започне да отвора световни училишта. Дотогаш образованието главно се одвивало во медресите и ќелијните училишта. Медресите биле верски образовни институции, најчесто градени крај џамиите, и биле увакуфени. Во медресите се добивало верско образование низ целиот век на Империјата, кое било клучно за секој чиновник во теократска држава, каква што била Османлиската империја. Долго време мектебите и медресите заедно со ќелијните училишта биле единствен извор на образование. Кон крајот на османлиското владеење во Битола, според Мехмед Тевфик, биле активни 8 медреси: Турклер, медреса кај Јени џамија, Тевфикије, Сунгур Чауш, Коџа Кади, Исхак, Хајдар кади, Шериф бег.⁵¹ Со развојот на османлиската образовна политика во градот се отвориле и неколку османлиски државни училишта. Кон крајот на XIX век во градот имало 8 основни османлиски училишта.⁵² Освен основните училишта, османлиските власти отвориле и воена идадија, цивилна идадија, ислахане и учителска школа.⁵³ Во градот постоеле и училишта на странските пропаганди. Најстарата странска пропаганда во Битола е грчката. Првото училиште го отворил извесен Варнаvas во 1830 година.⁵⁴ Веќе во 1912 година во Битола имало вкупно 17 училишта каде учеле 2.500 деца на сите образовни нивоа.⁵⁵ Во градот во 1910–1911 година имало и 6 романски училишта, 8 бугарски, 3 српски, 3 католички, 1 еврејско училиште.⁵⁶ Протестанската мисија имала свое училиште каде образованието се изведувало на бугарски јазик.⁵⁷ За жал не може да се дојде до попрецизна бројка на ученици кои поминале низ училиштата од различна провениенција, но сепак може слободно да се претпостави дека станува збор за неколку илјади ученици. Многу од учениците не го ни завршувале образованието поради разни причини, а

⁵¹ Тевфик 1933, 214.

⁵² Вишко 2007, 288-296.

⁵³ Тевфик 1933, 215.

⁵⁴ Koltisidas 2008, 24.

⁵⁵ Исто, 24.

⁵⁶ Исто, 136.

⁵⁷ Стерјовски 2020, 366.

треба да се знае дека образованието во овој период е на доброволна основа, односно не е задолжително.⁵⁸ Месната „интелигенција“ која што се наоѓала на чело на секоја пропаганда, го носи овој назив само затоа што отскокнува од народните маси или по својата ученост, или по својата материјална положба. Писменоста не е позната меѓу народот, а религијата ја подразбирале како завет од своите прародители, без вистински да ја разбираат.⁵⁹ Според официјални османлиски документи во 1894 година вкупно во Битолскиот вилает имало 80.260 ученици, од кои 7.160 биле девојчиња, а 73.100 момчиња.⁶⁰ Училиштата, без разлика дали биле државни или на некоја од пропагандите, основната задача им била кај учениците да развијат чувство за припадност кон државата, односно во поинаков случај, кон некоја од пропагандите.⁶¹ Масата на школи биле оформени со совршено политичка цел, а лишени од воспитното значење, кое би требало да е основа на секое народно образование.⁶² Со ова, впрочем, и покрај кобните последици што ги донесе националниот антагонизам, во суштина пропагандите придонесоа за ширењето на едукацијата меѓу населението.⁶³ Учениците го започнувале своето школување најчесто на возраст од 7-8 години, но често се случувало да има и повозрасни ученици.⁶⁴ До средината на XIX век учењето се сведуvalo по синтички метод, односно таканаречено „срицање“. Во втората половина на XIX век веќе започнал да се користи гласовниот метод, односно буквите веќе не се учеле според нивното име, туку според гласот кој го претставуваат.⁶⁵ Во наставата се користеле низа наставни средства: табла, песочник, заемни таблици, стругалка итн.⁶⁶ Во училиштата се употребувале разни книги и буквари, но особено распространети биле оние на Кузман Шапкарев. Интересно е да се каже дека училиштата во овој период немаат унифици-

⁵⁸ Неписменоста во Османлиската империја била висока: само во битолскиот вилает во 1894 година 40,22% од вкупното население биле неписмени. Бројот на неписмени лица на територијата на целата Османлиска империја била над 8.000.000 лица. Реалните бројки сигурно биле далеку поголеми, но поради задржување на угледот османлиските власти често ги прилагодувале бројките според потребите на државата. Види Каграт 1985, 220.

⁵⁹ Скрјабин 2017, 31.

⁶⁰ Каграт 1985, 219.

⁶¹ Гичевски 2020, 64.

⁶² Скрјабин 2017, 32.

⁶³ Матковски 2009 46.

⁶⁴ Кантарџиев 2002, 230.

⁶⁵ Исто, 206.

⁶⁶ Исто, 209-211.

рана настана програма и учебни помагала. Секое училиште, во зависност од која афилијација произлегувало, се служело со книги и педагошки пракси кои биле карактеристички за земјата од каде што потекнуваат.⁶⁷ Во училиштата владеела строга дисциплина. Секое отстапување од пропишаните правила било казнувано со телесни казни, а во некои случаи ученикот можел да биде исфрлен од училиште.⁶⁸ Најчесто користена направа за физички казни била фалаката. Дел од казните биле клечење во кош, тепање со прачка, исмејување. Децата во суштина во овој период повеќе биле дресирани, отколку што биле образувани. Изучувале предмети од областа на природните и општествените науки. Големо внимание се полагало врз странските јазици, но и моралот како и духовната наобразба.⁶⁹

Добар дел од децата, како што беше споменато погоре, не посетувале училишта, а дел од нив не го продолжувале образованието на повисок степен. Својата иднина многу од нив ја барале во еснафот, односно биле „дадени на занает“ од страна на родителите. Според пописот од 1890/91 во Битола и околината имало 2484 дуќани, 160 анови, 260 фурни, 40 казина-меани, 7 амами, 2 печатници, 8 аптеки, 30 ресторани.⁷⁰ Секое дете со навршени 12 години можело да биде дадено на занает. Кон крајот на XIX век старосната граница била зголемена на 14 и 15 години. Почетната позиција била чирак. Родителите на детето и мајсторот потпишувале еден вид договор наречен „тестир“. Во него биле определени сите права и обврски на чиракот. Чиракот во прво време ги вршел домашните работи на мајсторот и најситните работи од типот на метење, носење вода. Притоа од страна на калфите и мајсторот бил обучуван во наједноставните работи од занаетот. За работата, најчесто чираците добивале многу малку пари, а во првите 6 месеци од чиракувањето и воопшто не биле

⁶⁷ Особено добар осврт кон учебниците користени од странските пропаганди има кај Н. Минов, „Балканските пропаганди во османлиска Македонија“, Прилози за историјата на Македонија и македонската култура, МАНУ, Скопје, 2021, 193-219.

⁶⁸ Поради ова се забележани низа на бунтови кои што се јавуваат меѓу учениците. Еден од нив е бунтот во бугарската машка гимназија, каде учениците барале да учат на мајчин, а не на бугарски јазик. Вториот случај се однесува на бунтот на учениците во османлиската гимназија, кои кренале бунт поради ригидното време за легнување. Види: Ѓорѓиев Ванчо, Подземната република, Тримакс и Филозофски Факултет, Скопје, 2011, 219-224. За бунтот во османлиската гимназија види кај Fortna, 2002 155-163.

⁶⁹ Повеќе за наставните предмети и образованието види кај Fortna, 2002; Минов 2017, 305-345. A. Koltisidas, Greek education; P. Кантарџиев, Историја на образованието.

⁷⁰ Јанев 2001, 146-147.

платени.⁷¹ Потоа по околу три години напредувал кон калфа, а потоа кон мајстор. Сепак овие напредувања не секогаш се одвивале по утврден ред и временски период, бидејќи мајсторите безмерно ги експлоатирале калфите и чираците, па пролонгирањето на времетраењето на чиракувањето била честа појава.

ДЕЦАТА И ТРУДОТ

Во втората половина на XIX век, Битола започнала да се индустријализира. Најразвиена дејност имала прехранбената индустрија, а од неа најразвиени биле мелниците.⁷² На второ место доаѓа текстилната индустрија, а на трето место остануваат керамичката, печатарската и хемиската индустрија. Во индустриските претпријатија бил експлоатиран женскиот и детски труд. Ваквата појава особено е забележана во текстилните фабрики во Дихово и Магарево. Работниците биле многу ниско платени и најголемата надница достигала до околу 5 пијастери.⁷³ Дел од посиромашните деца многу често биле ангажирани да работат како послуга во куќите на побогатите сограѓани. Во некои случаи поради низа причини дел од детската популација извршувала и работи кои воопшто не биле одобрувани или прифатени од тогашното општество. Забележан е и случај каде деца на возраст од 12 до 14 години се занимаваат и со проституција.⁷⁴ Сепак не треба да се изнесе заклучок дека ова била масовна појава, бидејќи освен исказот на Гопчевиќ, засега не е познат друг таков кој говори за оваа појава или дејност меѓу младите. Свкупно земено, децата активно учествувале и на секаков начин придонесувале кон домашниот буџет. Работата не била сфаќана просто како обврска, туку во етнопедагогјата на населението кое живеело на овие простори работата е воспитен идеал. Поинаку кажано, една од одликите на успешниот, зрел човек е трудољубивоста и работливоста, навиките кои родителите им ги втиснувале на децата преку домашното воспитание.

⁷¹ Исто, 28-34.

⁷² Сидовски 1960, 4.

⁷³ Зографски 1967, 484.

⁷⁴ Гопчевиќ 1890, 120. Тука е проблематично и дали воопшто во тогашните сфаќања оваа возраст се сметала за детска, бидејќи на оваа возраст често се стапувало во бракови, а исто така поединецот можел и кривично да одговара.

ЗАБАВА - ДЕТСКИ ИГРИ

Меѓу домот и училиштето, дуќанот и фабриката, детето секогаш наоѓало време за забава. За жал, скоро и да нема пишани податоци за детските игри од овој период. Според традициите кои преживеале до денешни дни, во Битола се играла играта петкамен или уште позната како „ашици“. Петкамен вообичаено се игра со пет камчиња (или ашици) од кои едно се разликува од другите. Ашиците се фрлале во воздух и потоа требало да се фаќаат. Во првиот круг, четирипати се собира по едно камче. Во вториот круг, треба да се земат двапати по две камчиња наеднаш, потоа три и едно камче, и на крајот сите четири. Има повеќе начини за играње на оваа игра, но според народната традиција овој бил еден од најраспространетите. Присутни биле уште и игрите „мижитатара“, односно криенка, брканици, различни игри со топки и јаже. Во текот на летниот период пак често децата практикувале капење во реката Драгор, на неколку места од нејзиниот тек. Ова летно разладување било најмногу практикувано од муслиманите, додека христијаните тој „спорт“ до скоро не го познавале.⁷⁵ За големите верски празници се организирале масовни народни прослави, каде децата земале учество и се забавувале. Особено биле интересни муслиманските празници, каде за време на месецот Рамазан се прикажувал традиционалниот османлиски театар со сенки „Караѓоз и Хаџиват“. Останале низ народот сеќавања и на традициите за Медах. Медах бил човек кој раскажувал приказни на оние кои имаат волја да слушаат, а притоа да го наградат со одредена ситна сума пари. Многу често низ Битола поминувале вакви патници, кои ја забавувале јавноста, меѓу кои и децата со своите приказни.

ДЕТСКИ НЕСРЕЌИ

Сликата за детето во Битола нема да е потполна доколку не ги споменеме напуштените деца и сирачињата. Децата кои поради низа причини останувале без родителска грижа, доколку имале блиски роднини биле сместувани кај нив. Во случај да немало кој да се грижи за нив тие биле давани во сиропиталишта. Во Битола сиропиталиште имало при протестанската мисија, а по Илиденското востание деца без родители биле сместувани и во Спитаљето.⁷⁶ Дел од децата без родители биле предавани во битолското Ислахане кое започнало со работа во 1899

⁷⁵ Стерјовски 2009, 30

⁷⁶ Стерјовски 2020, 339, 369.

година.⁷⁷ Оваа образовна институција била и сиропиталиште и училиште. Образованието траело пет години. Покрај сираците, учеле и сиромашни деца, а настава можеле да посетуваат и децата на имотни родители, но за тоа требало да платат одредена школарина. Треба да се напомене дека сепак определени групи од децата лесно се оддавале и на криминална дејност. Според затворскиот попис од 1911-1912 година, во битолскиот затвор имало 70 затвореници под 14 години, сите момчиња.⁷⁸

Децата како најранлива категорија често страдале и од зулумите на разните разбојници, но и од насилијата на аскерот и жандармите. Битола како седиште на вилает и конзулски град, за разлика од другите краишта на османлиска Македонија, во однос на ова бил побезбеден. Сепак, еден од настаните кој ја потресол јавноста бил Црвениот Ѓурѓовден од 1903 година, кога низ градот се одвивале борби меѓу муслиманите и немуслиманите. Биле убиени 14 лица, а 40 тешко ранети.⁷⁹ Најтурбулентниот период за населението на Битола било Илинденското востание. Во екот на востанието во градот и околината настрадале безброј луѓе, меѓу кои и деца. Болниците биле преполни со настрадани деца од прострелни рани, отсечени екстремитети, жртви на тепање итн.⁸⁰ За овие настани пишувале и многу од светските медиуми во тој период, секаде истакнувајќи ја суровоста на османлиските власти и бројните невини жртви. Стравот бил повеќе од емоција, стравот бил болест, нешто што дошло како резултат на тиранското владеење.⁸¹ Вака Брајлсфорд ја опишал ситуацијата во Македонија, гледајќи дека децата се плашат од странците мислејќи дека тоа се „Турци кои доаѓаат“.⁸²

⁷⁷ Maksudyan 2014, 79. Интересно е да се спомене дека Битолскиот вилает воопшто имал прилично низок процент на напуштање на децата кој изнесувал 0.69%. Оваа ситуација се променила по Илинденското востание кога маса на население, меѓу кои и деца, доаѓаат во Битола, бегалќи од опожарените села и од зулумите на османлиската војска.

⁷⁸ Schull 2014, 102.

⁷⁹ Константинов 1983, 64.

⁸⁰ Одличен опис за третманот на болните во Спитаљето, меѓу кои и многу деца, оставил Реџиналд Вион, кој ја посетил болницата веднаш по избивањето на Илинденското востание. Види Матковски 2008, 63-70.

⁸¹ Brailsford, 1906, 36.

⁸² Исто, 37.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Во текот на XIX и првата деценија на XX век градот Битола минал низ низа на општествени и политички турбуленции. Сè тоа се одразило врз секојдневното живеење на луѓето. Децата како најмали, но и најранливи членови на општеството се нашле под силниот ек на промените коишто се случувале и доаѓале. Растењето и развојот на детето во Битола се одвивало во услови на теократско општество, кое срамежливо и сосема неефикасно ги следело стапките на европскиот прогрес. Токму поради тоа децата раснеле во средина каде традиционалното и новото се судирале како никогаш претходно. Треба да се одбележи и тоа, дека детството во овие услови траело сосема кратко. Во првиот период по раѓањето, децата биле крај своите родители, кои се грижеле за нив. Веќе на возраст од 6–7 години тие биле испраќани во училишта или пак веќе започнувале да помагаат низ домот во вршењето на дел од домашните работи. Веќе кон раниот пубертет, тие го привршувале или своето образование, или пак своето чиракување во некоја занаетчиска работилница.

Останува прашањето кога, во суштина, се преоѓало од детство во младост, односно кога децата станувале возрасни. Во конкретниот период, нема точно определна старосна граница за тоа. Првите законски регулативи во однос на детето ќе се појават по 1912 година, кога Османлиската империја веќе не е присутна на овие простори. На возраст од 14 години децата веќе можеле и кривично да одговарат, но и да стапат во брак. Поинаку кажано, иако нема официјален закон со кој се пропишува минималната возраст, би можело да се земе дека децата преоѓале во статус на возрасни од моментот кога ќе стапат во брак. Согледувајќи го ова, би можело да се каже дека детството кај османлиските деца траело некаде до 14, најдоцна до 15 година. Со создавањето на свое семејство во суштина тие станувале одговорни не само за својата судбина, туку и за судбината на своите сопружници и деца. Оттука сметаме дека претходно понудената рамка е сосема оправдано да се земе како гранична вредност за преоѓање од детство во зрелост.⁸³

Согледувајќи сè што беше наведено може да се каже дека во овој период сè уште не бил ни јасно утврден концептот на детството. За тоа доволно говори што државата немала ниту легислатива во однос на оваа

⁸³ Треба да се напомене дека тогашното општество не познавало пубертет и адолесценција. Овие два стадиуми се дефинирани и научно биле препознаени многу подоцна од периодот кој се истражува во овој труд.

тема. Основните права на детето биле загарантирани со низа верски правила. Во недостиг на официјална цивилна легислатива, населението се водело главно по верските прописи и традицијата. Во тој контекст, соодветно е да се каже дека и самиот концепт и перцепцијата за детството како фаза од човековиот раст и развој, сè уште била во својот зародиш.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Brailsford H. Henry, Macedonia – its races and their future, London: Methuen & Co. 1906
- Бокова Ирена, „Категоријата на възрастта във фолклорната култура“, Български фолклор, книга 2, БАН, Институт за фолклор, Софија, 1994, 47-53
- Вишко Али, Битола и Битолско во втората половина на 19 век според османските и дипломатските извори, Струга: Ирис, 2007
- Гичевски Васко, Секојдневниот живот на селското население во Битолскиот санџак 1878-1912, Историја, година LV/ 2, ЗИРМ, 2020, 53-69
- Garnett, M. J. Lucy, The woman of Turkey and their folklore, vol. 1, London: David Nutt, 1890
- Garnett, M. J. Lucy, The woman of Turkey and their folklore, vol. 2, London: David Nutt, 1890
- Goff, A; Fawcett, Hugh Alderson, Macedonia, a plea for the primitive, London: John Lane company, 1921,
- Гопчевиќ Спиридон, Стара Србија и Македонија, Београд, 1890
- Димовски Георги „Писма (Документи на француските католички мисионери во Битола за настрните во градот од 1908-до 1939 година)“, ГИНИ, 1967, XI/3
- Димитров, В. Никола, „Миграции на доселувања и демографски промени во Битола во XIX век“, Битола низ вековите, бр. VII, Битола:7-24
- Димитров, Никола, В, Битола урбано-географски развој, Битола: Друштво за наука и уметност - Битола, 1998
- Ѓорѓиев Ванчо, *Анастас Лозанчев*, Скопје: Филозофски факултет, 2014,
- Етнологија на Македонците, Скопје: МАНУ 1996
- Зографски Данчо, Развојот на капиталистичките елементи во Македонија за време на турското владеење, Скопје: Култура, 1967
- Јанев, Јован Историските и Социјално економските аспекти на еснафската организација во Македонија во време на турското владеење, Скопје: ИНИ, 2001
- Кънчовъ Васил, Македония Етнография, Софија: Бълг. Книжовно Д-во, 1900.
- Кънчовъ Васил, „Битолско, Прѣспа и Охрида (пътни бѣлѣжки)“, Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина, Книга IV, Министерството на Народното Просвещение, Държавна печатница, Софија: 1891, 3-102
- Константинов, Х. Душан, Битола 1903, Битола: Завод и Музеј Битола, 1983
- Karpat H Kemal, Ottoman population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985.

- Лапе Љубен, „Селото и градот во Македонија од крајот на XVIII и почетокот на XIX век“, *Историја*, година IX/ I, Скопје: 1973, 27-37
- Лапе Љубен, Одрбани текстови за историјата на македонскиот народ, II дел (трето дополнето и проширено издание) Скопје: 1975
- Maksudyan, Nazan. *Orphans and Destitute Children in the Late Ottoman Empire*. Syracuse University Press, Syracuse 2014
- Матковски, Александар, *Македонија во делата на странските патописци, 1827-1849*, Скопје: Мисла, 1991
- Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патописци* 1903, Скопје: Ѓурѓа, 2007
- Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патописци* 1903-1904, Скопје:Ѓурѓа, 2008
- Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патописци* 1904-1905, Скопје: Ѓурѓа, 2009
- Матковски Александар, *Македонија во делата на странските патописци* 1875-1879, Скопје: Ѓурѓа, 2001
- Матковски Александар *Македонија во делата на странските патописци* 1889-1898, Скопје: Ѓурѓа, 2005
- Матковски Александар, Македонија во делата на странските патописци 1894-1904, Скопје: Ману, Фондација Трифун Костовски, 2006
- Moore Frederick, *The Balkan trail*, London: Smith, Elder & Co, 1906,
- Consul's daughter and wife, *People of Turkey*, vol.1, London: Jon Murray, 1878
- Consul's daughter and wife, *People of Turkey*, vol.2, London: Jon Murray, 1878
- Schull, Kent F. *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014
- Петровъ Ѓорче, Материали по изучаванието на Македонија, Софија: 1896
- Ризај Скендер „Управно-политичке реформе у Македонији (Косовском, Битољском и Солунском вилајету) 1875-1881“ , *Македонија во Источната криза 1875-1881*, Скопје: МАНУ, 1978
- Стерјовски Александар, Реката Драгор, Битола: НУБ „Св. Климент Охридски – Битола“, 2009
- Стерјовски Александар, Градби-Битола, Битола: Конзулат на Република Србија, 2020
- Сидовски, Коста Развитокот на индустријата во НР Македонија меѓу двете светски војни (1918-1941) Скопје: 1960
- Скрјабин Александрович Николај, Политички и економски податоци за Битолскиот вилает, Скопје: Каламус 2017
- Тевфик, Мехмед „Кратка историја Битољског вијајета“. *Братство XXVII* (превод G. Elezović). Београд: (1933), 190-245
- Fortna Benjamin, C. *Imperial classroom: Islam, the state, and education in the late Ottoman Empire*. Oxford: Oxford University Press, 2002,
- Цепенковъ К. Марко, Баянния, врачувания и лекувания Оть Битоля (Македонија), *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, книга X, Държавна печатница, Софија, 1894, 113-121
- Шапкаревъ, Кузманъ „По народната медицина и нейната номенклатура въ Македонија“, *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, книга X, Държавна печатница Софија, 1894, 328-342

Viktor TRAJANOVSKI
Institute of ethnology and anthropology, Skopje

Vasko GICHEVSKI
Professor of History

CHILDHOOD IN OTTOMAN BITOLA FROM THE EARLY NINETEENTH CENTURY TO 1912

(summary)

During the XIX and the first decade of the XX century the city of Bitola went through a series of social and political turbulences. In 1820, during the whirlwind reform processes for the modernization of the Ottoman Empire, Bitola became the administrative center of the Rumelia Eyalet. This event in itself brought the development of the city, which soon grew into a political and commercial center in Rumelia. Shortly afterwards, construction activities began to improve the infrastructure and make the city dignified for its place, as the capital of the European part of the Ottoman Empire. At the same time, this meant a certain economic and infrastructural development of the city, which stood out as one of the most developed cities in Ottoman Macedonia. sociopolitical upheavals led to the idea of territorial reorganization in the Ottoman Empire in the 1860s. According to the consecutive laws of the vilayets of the second half of the 19th century, the Ottoman Empire was territorially divided into larger administrative units called vilayets, which in turn were divided into smaller administrative units of the sanjak, kaza and nahiye. The establishment of the vilayet system was slow, with many experiments. That is why the basic network of the vilayet system on the territory of Ottoman Macedonia was established only in the early eighties of the XIX century.

All this affected people's daily lives. Children as the youngest but also the most vulnerable members of society found themselves under the strong influence of the changes that were happening and coming. The growth and development of the child in Bitola took place in conditions of a theocratic society that shyly and completely inefficiently followed the footsteps of European progress. That is why children grew up in an environment where the traditional and the new collided like never before. It should also be noted that childhood in these conditions lasted quite a short time. In the first period after birth, the children were with their parents who took care of them. Already at the age of 6-7 they were sent to schools or already started to help around the house in doing some household chores. By early puberty, they were either finishing their education or their apprenticeship in a craft workshop. The question remains when, in essence, one passed from childhood to youth, that is, when children became adults. In the specific period, there is no exact age

limit for that. The first legal regulations regarding the child will appear after 1912, when the Ottoman Empire is no longer present in this area. At the age of 14 the children could already be criminally prosecuted, but also get married. In other words, although there is no official law prescribing the minimum age, it could be assumed that children have passed into adult status from the moment they get married. Realizing this, it could be said that the childhood of Ottoman children lasted around 14 to 15 years at the latest. By creating their own family, they essentially became responsible not only for their own destiny but also for the destiny of their spouses and children. Hence, we believe that the previously offered framework is quite justified to be taken as a limit value for the transition from childhood to adulthood. Considering all that was stated, it can be said that in this period the concept of childhood was not even clearly defined. It speaks enough that the state did not have any legislation on this topic. The basic rights of the child were guaranteed by a series of religious rules. The population, in the absence of official civil legislation, was based mainly on religious regulations and tradition. In that context, it is appropriate to say that the very concept and perception of childhood as a stage of human growth and development was still in its infancy.